

สุนทรียภาพในนันทโพนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวง

การศึกษาเพื่อให้เข้าถึงสุนทรียภาพหรือความงามของศิลปะมีแนวทางที่สำคัญอยู่ 2 ประการคือ แนวทางปรัชญาและแนวทางจิตวิทยา การศึกษาทางปรัชญากระทำโดยพิจารณาเหตุผลในเรื่องการสร้างศิลปะและความงาม และพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างสัจธรรม (Truth) กับคุณธรรม (Goodness) ส่วนการศึกษาทางจิตวิทยาเน้นหนักในเรื่องขบวนการสร้างสรรค์ของศิลปิน และศึกษาความซาบซึ้งของผู้สนใจที่มีต่องานศิลปะนั้น¹ กล่าวอีกนัยหนึ่ง การศึกษาความงามของศิลปะต้องศึกษาทั้งทางด้านเนื้อหาและรูปแบบ การศึกษาค้นเนื้อหาคือการที่ความหรือวินิจสารที่ศิลปินถ่ายทอดออกมา จึงต้องอาศัยความรู้ทางปรัชญามาช่วย ส่วนการศึกษาค้นรูปแบบคือการประเมินคุณค่าศิลปะทั้งในเชิงจิตวิสัย (Subjective) และวัตถุวิสัย (Objective) จึงต้องใช้ความรู้ทางจิตวิทยาเป็นพื้นฐาน

สุนทรียภาพค้นเนื้อหาของคำประพันธ์มีแกนสำคัญอยู่ 2 ประการ คือ สัจธรรม และคุณธรรม นันทโพนันทสูตรคำหลวงและพระมาลัยคำหลวงมีคุณค่าค่านี้อย่างสมบูรณ์ เพราะวรรณคดีทั้งสองเล่มเป็นวรรณคดีทางศาสนา ซึ่งสะท้อนถึงความจริงในโลก ขณะเดียวกันก็สั่งสอนคนให้ทำความดีและเว้นความชั่ว ดังที่ผู้วิจัยได้ศึกษาไว้ในบทที่ 4 ของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ส่วนสุนทรียภาพค้นรูปแบบนั้น ชลธิรา กลัค้อย² ได้ให้คำอธิบายคำว่า

¹ Dictionary of Literary Terms (Toronto : Coles Publishing Co., 1963), p. 4.

² ชลธิรา กลัค้อย, วรรณคดีของปวงชน (พระนคร: อักษรสาส์น, 2517), หน้า 91.

รูปแบบ (Form) ว่า หมายถึงศิลปะการประพันธ์ ทั้งในด้านการแต่งตามกฎเกณฑ์และการแต่งตามความสามารถเฉพาะตน

H.L.B. Moody อธิบายว่า รูปแบบหมายถึงรูปลักษณะทั้งมวลในบทประพันธ์ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แบบแผนของการสร้างด้วยคำและการดำเนินเรื่อง พิจารณาได้จากระเบียบของคำ การสร้างประโยคและลีลาจังหวะ ซึ่งทั้งหมดนี้ร้อยกรองผสมผสานกันเข้าอย่างเหมาะสม¹

ในบทนี้ ผู้วิจัยจะศึกษาความงามด้านรูปแบบของนิพนธ์นิพนธ์คำหลวงและพระมาลัยคำหลวง โดยแบ่งตามหัวข้อต่อไปนี้

- ก. ลักษณะคำประพันธ์
- ข. กลวิธีการประพันธ์และการดำเนินเรื่อง
- ค. ศิลปะการประพันธ์

นิพนธ์นิพนธ์คำหลวง

ก. ลักษณะคำประพันธ์ นิพนธ์นิพนธ์คำหลวงแต่งด้วยคำประพันธ์รายยาว คือรายที่ไม่มีกำหนดจำนวนคำในวรรคหนึ่ง ๆ รายชนิดนี้ไม่ต้องอาศัยคำประพันธ์ชนิดอื่นสามารถประพันธ์เป็นรายยาวได้ตลอดทั้งเรื่อง

บัญญัติรายยาว

คณะ คำในวรรคหนึ่ง ๆ ไม่กำหนดจำนวนแน่นอน ในนิพนธ์นิพนธ์คำหลวงความยาวของวรรคอยู่ระหว่าง 3-14 คำ

¹H.L.B. Moody, Literary Appreciation, 3d ed. (Singapore: Shing Loong Press, 1972), p. 35.

ตัวอย่างวรรคที่มีจำนวนคำน้อย เช่น "ในกาลนั้น" "กับกาลนั้น" "ในกาลเมื่อใกล้" มักใช้นำหน้าเนื้อความแต่ละตอน

ตัวอย่างวรรคที่มีจำนวนคำมาก เช่น "อันว่าสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระนพโลกอุดรธรรมทั้ง เก้าแลพระปริยัติธรรมเจ้าทั้งหลาย"

สัมผัส คำสุดท้ายวรรคหน้า ส่งสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งในวรรคต่อไป ยกเว้นคำสุดท้าย และส่งรับกันเช่นนี้ตลอดไปจนจบราย เช่น

อันว่าบุรุษอันมีปัญญา เป็นเมธา รุรอบ อันประกอบ ด้วยจักขุคือปรีชา¹

คำสร้อย สุกท้ายบทรายยาว ลงด้วยคำสร้อย ในนั้นโทปนันทสูตรคำหลวง ใช้นำคำสร้อยว่า "แล" "เทอญ" "นี้โดย" "ตั้งดา" เป็นต้น

นอกจากรายแล้ว นันทสูตรคำหลวงยังมีโคลงสี่สุภาพอีก 2 บท ในคอนท้ายของเรื่องอันเป็นคำชี้แจงขององค์พระสมุทฺถรังนิพนธ์ โคลงที่เป็นโคลงกระทู้ คือ กำหนดคำ เป็นหลักสำหรับแต่งไว้ก่อนแล้วจึงแต่งตามความหมายของคำที่กำหนดไว้ นั้น คำที่ใช้เป็นกระทู้เรียงอยู่ข้างหน้า เว้นระยะห่างเล็กน้อยพอให้เห็นว่าเป็นกระทู้ โคลงกระทู้บทแรกมีเนื้อความว่า

นนโท	พ่ายลิตยชัย	ภควา
ปนนทะ	นาเคนตรา	กราบเกล้า
สูตร	ที่มณีกายสา	ทรเลิศ
บริบูรณ์	ธรรมพระเจ้า	เทศน์ไว้ควรขอ ^๒

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์ทร้อยกรอง, หน้า 213.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 234.

โคลงอีกบทหนึ่งมีกระซู่อ่านได้ความว่า "เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรไชยเชษฐสุริยวงษ์"^๑ เพื่อยืนยันว่าเจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงพระนิพนธ์หนังสือเล่มนี้ อย่างไรก็ดี โคลงเป็นเพียงส่วนประกอบที่ไม่มีความสำคัญเลย กล่าวได้ว่า นันทโศภนินทสุทรคำหลวงเป็นวรรณคดีที่แต่งด้วยรายลวน ๆ แสดงความสามารถของกวีที่เลือกคำประพันธ์ให้สอดคล้องกับเนื้อหาได้

ถ้าจะกล่าวถึงความนิยม รายไม้ไชคำประพันธ์ที่เด่นเท่ากับโคลงหรือกลอน แต่ก็ปรากฏอยู่ทุกระยะและมีวิวัฒนาการควบคู่มากับโคลง แต่อาจสืบย้อนขึ้นไปได้ไกลกว่า โคลง คือเริ่มมาจากรายโบราณซึ่งปรากฏในลิลิตโองการแช่งน้ำ และลักษณะของรายโบราณนั้นจะสืบมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยที่มีการเขียนร้อยแก้วที่มีสัมผัสคล้องจอง เช่น ในศิลาจารึกหลักที่ 1 ข้อนำสังเขกอย่างหนึ่งคือ นิยมใช้รายในวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรายมีท่วงทำนองใกล้เคียงร้อยแก้ว จึงใช้ในการอธิบายความได้ชัดเจนดีกว่าคำประพันธ์ชนิดอื่นที่มีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์มาก จนอาจไม่สะดวกในการบรรยายความ^๑

ข. กลวิธีการประพันธ์และการทำเป็นเรื่อง

ลักษณะที่สำคัญประการหนึ่งของนันทโศภนินทสุทรคำหลวง คือ การแต่งภาษาบาลีสลับไปกับภาษาไทย ซึ่งลักษณะนี้ปรากฏอยู่ทั่วไปในวรรณกรรมทางศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นต้น ทั้งนี้เพราะวรรณกรรมดังกล่าวมีที่มาจากคัมภีร์บาลี การแทรกภาษาบาลีลงไปทำให้ผู้อ่านได้เปรียบเทียบเนื้อความทั้งสองภาษา และทำให้เกิดบรรยากาศเคร่งขรึมและศักดิ์สิทธิ์ สมกับเป็นเรื่องทางศาสนา การแต่งภาษาบาลีสลับกับภาษาไทยเท่าที่ปรากฏในนันทโศภนินทสุทรคำหลวงพอจะแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ คือ

^๑ชลธิรา กล็ค้อยู่ และสุวรรณา เกรียงไกรเพชร, "วิวัฒนาการวรรณกรรมสมัยอยุธยา" ใน วิวัฒนาการของวรรณกรรมไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์อักษรสยาม, 2517), หน้า 49-50. (เก็บความ)

1. ยกภาษาบาลีขึ้นกล่าวนำท่อนหนึ่ง แล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทยท่อนหนึ่ง โดยไม่มีคำบาลีแทรกอยู่เลย ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในเนื้อเรื่องทั้งหมด

2. ยกภาษาบาลีขึ้นกล่าวนำคำหนึ่งหรือวรรคหนึ่ง แล้วแปลแต่งเป็นภาษาไทย สลับกันไปเรื่อย ๆ ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในคำชี้แจงขององค์พระนิพนธ์ในตอนต้นและตอนท้ายของหนังสือ ดังตัวอย่าง

อหิ อ้นว่าข้า สิริปาโล นาม ผู้ช่อมหาสิริบาล เมื่อให้กาลบรรพชิต
ครั้นนิวัตินิเวส เป็นภรรยาพรเสวรา ชุมมิเปตุสชยเขมฺมสุริยวส นาม
ภคิอเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร¹

นั้นโขนั้นทูลคร่ำทรวง เริ่มต้นด้วยการบอกพระนามและพระอิสริยยศขององค์พระผู้ทรงนิพนธ์ ต่อด้วยบทไหว้ครู คือบทบูชาพระรัตนตรัย หลังจากนั้นจึงบอกที่มาของหนังสือ การเริ่มต้นเช่นนี้เป็นแบบแผนของวรรณคดีไทยทั่วไป โดยเฉพาะบทไหว้ครูเป็นสิ่งที่ขาดเสียมิได้ จนถือว่าเป็นประเพณีวรรณกรรม (Convention) หากกวีคนใดไม่เริ่มต้นด้วยบทไหว้ครูถือว่านอกครู

การดำเนินเรื่องในนั้นโขนั้นทูลคร่ำทรวงใช้วิธีบรรยายและพรรณนาความแล้วแต่ความเหมาะสม นอกจากนั้นยังใช้บทสนทนาโต้ตอบระหว่างบุคคลต่าง ๆ เช่นระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระสาวก ระหว่างพระมหาโมคคัลลานะกับพระยานั้นโขนั้นทูลคร่ำทรวง ทำให้เนื้อความดำเนินไปอย่างไม่ขี้ดยาค และมีเอกภาพเป็นอย่างดี เนื้อเรื่องนั้นโขนั้นทูลคร่ำทรวงพอจะแบ่งได้เป็น 6 ช่วง ทุกช่วงมีพระพุทธเจ้าเป็นแกนกลางดำเนินเรื่องทั้งสิ้น กล่าวคือ

- ช่วงที่ 1 กล่าวถึง เหตุการณ์สำคัญ คือพระพุทธเจ้ารับนิมนต์อนาถบิณฑิก เศรษฐี
- ช่วงที่ 2 พระพุทธเจ้าเป็นแกนนำให้รู้จักพระยานั้นโขนั้นทูลคร่ำทรวง
- ช่วงที่ 3 พระพุทธเจ้าเป็นแกนนำให้รู้จักพระพุทธรสาวก 4 องค์ การแนะนำ

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร พระประวัติและพระนิพนธ์หรือยกทรง, หน้า 147-148.

คุณสมบัติพระสาวกดำเนินไปอย่างมีระเบียบคือ เริ่มจากพระสาวกที่มีความสำคัญที่สุดคือ พระสารีบุตร แล้วจึงกล่าวถึงพระสาวกที่มีความสำคัญรองลงมาตามลำดับ โดยใช้วิธี บุคลาธิษฐาน เพื่อให้ผู้อ่านได้เข้าถึงหลักธรรม

ช่วงที่ 4 เริ่มต้นความขัดแย้งคือ การต่อสู้ระหว่างพระโมคคัลลานะกับพระ ยานันโทปนันทนาคราช การต่อสู้ดำเนินไปอย่างเป็นระบบ เริ่มด้วยกลยุทธ์ธรรมคา เรื่อยไปสู่กลยุทธ์ที่ร้ายแรงขึ้น จนถึงระดับสูงสุดเมื่อพระยานันโทปนันทนาคราชพ่นลมพิษ ไล่ แต่พระโมคคัลลานะเข้าสมาบัติได้ทันเวลาที่ ลีลาจังหวะในช่วงนี้จึงเป็นลีลาที่ตื่นเต้น เร้าใจ และเพิ่มความตื่นเต้นสูงขึ้นตามลำดับ

ช่วงที่ 5 เหตุการณ์คลี่คลายสู่สภาวะปกติ เกิดบรรยากาศรื่นเริงยินดี อัน เนื่องมาจากชัยชนะของพระพุทธรเจ้าที่มีเหนือพระยานันโทปนันทนาคราช เป็นช่วงแห่งการ สั่งสอนธรรม นั่นคือพระพุทธรเจ้าประทานพระธรรมเทศนาแก่พระยานาคราช นอกจาก นั้น พดคติกรรมของบุคคลในเรื่องยังสะท้อนหลักความจริงที่ว่า "ธรรมะยอมชนะอธรรม" และ "ผู้ชนะที่ดีย่อมให้อภัยและไม่ซ้ำเติมผู้แพ้"

ช่วงที่ 6 เหตุการณ์สงบและหมุ่กลับสู่จุดเริ่มต้น คือ พระพุทธรเจ้าเสด็จไป รับปีณพาศที่บ้านอนาถบิณฑิกเศรษฐี

สรุปได้ว่า การดำเนินเรื่องในนันทโพนันทสูตรคำหลวงมีลักษณะสำคัญ 2 ประการคือ

1. พระพุทธรเจ้าเป็นแกนกลางในการดำเนินเรื่อง ทั้งนี้เพราะหนังสือนี้มีจุด มุ่งหมายที่จะยกย่องพระพุทธรองค์ ข้อความที่บรรยายถึงพระองค์จึงยืดเยื้อเป็นพิเศษ จน บางครั้งความยิ่งใหญ่ของพระองค์ทำให้เหตุการณ์ในเรื่องลดความสำคัญลง

2. การดำเนินเรื่องเป็นไปอย่างมีระบบทุกขั้นตอน ทำให้วรรณคดีเล่มนี้มี เอกภาพเป็นอย่างดี

ค. ศิลปะการประพันธ์ คือการศึกษาองค์ประกอบที่ดีเด่นของการเรียงร้อย ถ้อยคำ ความงามในแง่วรรณศิลป์พิจารณาได้จากเรื่อง คำ และความหมาย ซึ่งจะวิ-
เคราะห์ให้เห็นดังต่อไปนี้

1. เสียง เสียงในบทร้อยกรอง นอกจากมีความหมายแล้ว ยังทำให้ผู้อ่านเกิดความรู้สึกและมโนภาพตามจินตนาการของกวีอีกด้วย เพราะภาษาร้อยกรองเป็นภาษาออกความรู้สึกและให้อารมณ์สะเทือนใจแรงกว่าภาษาร้อยแก้ว นั้นโทปันนทสูตรคำหลวงมิใช่วรรคคี่ที่ไพเราะที่สุด แต่ก็มีคุณค่าด้านเสียงเสนาะ อันเกิดจากสัมผัส ลีลา จังหวะ การเลียนเสียงธรรมชาติ และการเล่นคำ

ก) สัมผัส เสียงสัมผัสส่วนใหญ่เป็นสัมผัสอักษรภายในวรรค ที่มีมากที่สุดคือสัมผัสพยัญชนะติดกันสองคำ เรียกว่า "คำคู่" ดังตัวอย่าง

... ปราบนุมา รให้พ่ายแพ เทียบแท้ ด้วยโยธา¹

... มีรูปปานานัตว เป็นชนค ผลนาเนก²

... มีภักตรา ชริมชรา... ประค จนาง ครวนคร... สำเนียง ก้อง พงไพร³

สัมผัสพยัญชนะติดกันสามคำเรียกว่า "คำเทียบคู่" เช่น

... เปลื้อง ไปปลิด ให้พัน⁴

... แสงสุร ยสอง จำรัส⁵

ข) ลีลาจังหวะ (Rhythm) คือความไพเราะของเสียงสูงต่ำสั้นยาวหนักเบาที่เกิดจากถ้อยคำสัมผัสกระทบกระทั่งกัน และการหยุดแบ่งจังหวะออกเป็นช่วง ๆ รวมทั้งการเลือกใช้คำประพันธ์ให้เหมาะแก่บรรยากาศและเนื้อความ เนื่องจากนั้นโท

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 152.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

ป็นนิตยสารคำหลวงแต่งด้วยคำประพันธ์ราย ลีลาจังหวะโดยส่วนรวมจึงเยือกเย็นและ
เคร่งขรึม นอกจากนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงใช้วิธีกำหนดจำนวนคำในวรรค เพื่อ
สร้างบรรยากาศให้เหมาะสมกับความ กล่าวคือ

ในตอนขึ้นต้นและลงท้ายรายแต่ละตอน นิยมใช้ภาษาที่สั้นเป็นพิเศษ เช่น
"ในกาลปางนั้น" "ณี่คือขอเนก แล"

ในตอนดำเนินเรื่องหรือบรรยายเหตุการณ์ต่าง ๆ ใช้ภาษาที่ยาวพอเหมาะ
ทำให้เกิดลีลาที่เลื่อนไหล คึกคักและเร่าเริงเป็นบางตอน เช่น ในตอนบรรยายการต่อสู้
ระหว่างพระมหาโมคคัลลანะกับพระยานันโทปนันทนาคราช ใช้ภาษาที่กระทัดรัด เกิด
ลีลาจังหวะที่ว่องไว แต่ความมั่นคง

...อันว่าพระมหาโมคคัลลาน ชกเข้าชยานสมบัติ ในชั้นนั้นแท้ แล¹

ในตอนพรรณานาความหรือกล่าวสดุดี ใช้ภาษาที่ยืดยาว เวิศพริ้ง ทำให้เกิด
ลีลาจังหวะสง่าและเข้มขลัง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนที่กำลังยกย่องพระพุทธานุภาพ
จะใช้ภาษาที่ยาวเป็นพิเศษ สร้างความรู้สึกว่าพระองค์เป็นบุคคลที่ประเสริฐเลิศกว่าใคร
ทั้งตัวอย่าง

. . . อันว่าสมุเด็จุพระผู้มีพุทธานุภาพ อันบริสุทธิจากมฤตยู เปนที่พึ่งพระมหามินทรามร
มานุชชาติ ในเมื่อสิ้นโทษฐานแห่งราชนคริน ทินกรจรกระจางสว่างพื้น คลนนำพระองค์
กทำชำระ พระสรริกฤตยาพระองค์²

ค) การเลียนเสียงธรรมชาติ (Onomatopoeia) ทำให้ผู้อ่านเกิด
จินตนาการได้ดีกว่าการบรรยายธรรมดา ในบทโขนนิตยสารคำหลวงมีใช้อยู่บ้างไม่มาก
นัก ดังตัวอย่าง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 216.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 168.

. . . ยังพบรเขกขาร่า ในมหาทวิปทังลี ใหม่อิ่งคณิงคก ผนสรสรกเซ็งซ่า¹

คำว่า "สรสรกเซ็งซ่า" นอกจากจะตีค่านเสียงแล้ว ยังแสดงความสามารถด้าน การปรุ่งคัพทของกรวิค้วย เพราะคำว่า "สรก" แผลงมาจากคำว่า "สก" ซึ่งเป็นคำเลียนเสียง ผนตก เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงแทรกเสียง /ร/ เข้าไปกลางคำ เพื่อให้เกิดความไพเราะ ตามความนิยมของกรวิสมัยโบราณ แล้วทรงเติม "สร" เข้าหน้าคำ คล้ายวิธีปรุ่งคัพทแบบ อัฒภาสในภาษาบาลี ทำให้เกิดคำใหม่ที่มีเสียงเสนาะและคิเค่นค้วยความหมาย

. . . เปรียบค้วยกมุทพานประคัม กับค้วยหมแมลงภู บินหวู่หวู่รอนร่อง²

. . . ว่าอาตมจเค็ยวมุณฑกสร่มกกายา ไหกรวมกรวมค้วยทาณาทังลี³

. . . แลปี้กอินพิษฎารกระพือ เปนพยูฮือพันลิก⁴

ข้อดังเกศคือคำเลียนเสียงธรรมชาติส่วนใหญ่ เป็นคำสัมผัสอักษรประเภทคำคู่ เพิ่มความไพเราะด้านเสียงอีกระดับหนึ่ง ดังนั้น แม้นันโทปนันทสุตรคำหลวงจะมีคำเลียน เสียงธรรมชาติเพียงไม่กี่คำ แต่ทุกคำก็มีความคิเค่นอย่างแท้จริง

ง) การเล่นคำ (Puns on Word) คือ การซ้ำคำ ซ้ำความ เล่น อักษร ภายในวรรคเดียวกัน หรือในวรรคที่ใกล้เคียงกัน ทำให้คำประพันธ์ค่นชัคและมึ ความไพเราะยิ่งขึ้น

. . . เปนกมุภิลสูงสูมาร เปนพิษคารกกายา เปนมกราเปนนาค⁵

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

- . . . เมื่อมณฑกสรณะมาถึงเสียง อากมจเกี่ยวให้เปนภักม¹
- . . . นานก็ค้ำบลู หลู่หังหมุพระสาวก²

ตัวอย่างที่หนึ่งเป็นการเล่นคำคำว่า "เปน" ในที่ใด ๆ กัน

เฉพาะสองตัวอย่างสุดท้าย แสดงการเล่นคำที่มีเสียงสระและพยัญชนะเหมือนกัน แต่ทว่ามีระดับเสียงวรรณยุกต์ต่างกัน ทำให้เกิดการเปรียบเทียบของเสียงซึ่งมีระดับสูงต่ำคล้ายเสียงดนตรี

2. คำ คำในนั้นโทปนันทสุตรคำหลวงไม่ใช่คำคาช ๆ ฟั้น ๆ แต่เป็นคำที่มีความหมายลึกซึ้ง สูงส่ง และมีความวิจิตรบรรจง ทั้งในด้านรูปและเสียง ส่วนใหญ่เป็นคำภาษาโบราณและคำที่ดัดแปลงมาจากภาษาต่างประเทศ ดังนั้น การที่จะเข้าใจถึงความงามของคำในนั้นโทปนันทสุตรคำหลวงจึงมิใช่เรื่องง่ายนัก

ก) การใช้รูปคำต่าง ๆ เพื่อหมายความถึงสิ่งเดียวกัน เช่น

เรียกพระพุทธเจ้าว่า สมเด็จพระชินเนทรทศพล สมเด็จพระโลกนาถ มุนีพร พระชินศรี พระสิโรนารถศานคา พระมุนีนทรนารถสรพรเพชญ์ สมเด็จพระศรีสรรเพชญ์ สมเด็จพระอชิบดีเชรรรยาโลกาจารย์พำนัก สมเด็จพระสังฆกิตศราราจารย์ สมเด็จพระบรมมารชินศานคา สมเด็จพระบรมโลโกศตราชิกชิตคุณ สมเด็จพระผู้มีพุทธภาคย สมเด็จพระสวามญญาณมทิมา สมเด็จพระอังคีรีโสศตรบรมมุนีรพีพงษ์ สมเด็จพระบรมนายกคิลกโลกยจุษา สมเด็จพระสุคตศานคา สมเด็จพระเมสียสุคต สมเด็จพระโลกยโมที สมเด็จพระอรุณพันชวาจารย์บพิตร ฯลฯ

เรียกพระยานันโทปนันทนาคราชว่า พระยานันโทปนันท นันโทปนันทนาค รัณยา ฌรเนนทรราชิราช อูรคราช ภูษังคราชฯ พระญาบรรเนตศราราเศียรพิศ กรุงมาคาล อชิบดี โภคินทรราชาสัลปราชฯ พระญาวาสูกี ทวยางคชิวเหนทรียราชา อหินทรนาครัณยา

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 206.

พาสุภกรินทราธิราช พระธรรมาพิศุทธิมนตรีสกลบดินทราธิราช พระธรรมาโทรค พระธรรมาสรรรบาธิราช
 บรรณะคาธิราช ทดรรฆสรรรพราชา ทดรรฆปฤษฏางคกายินทร ฯลฯ

เรียกพระอาทิตย์ว่า อรุณ ตรี ตรี ตรีพระธรณ สุริยา ทินกร ทิวากร โถง พันแสง
 ภาณุ พระภาณุเทวบุตร สุรบ สุรบเทเวศ ฯลฯ

เรียกพระจันทร์ว่า สสงกร บวรเรนทรวร รัชนิยา จันทร พระจันทร์ ฯลฯ

เรียกภูเขาวาศิรี ศิรินทร์ ลิชเรนทร์ ศิขเรนทร พนม ไศล ไศลละ เศล
 มรรพต ภูเขฯ ฯลฯ

เรียกน้ำหรือห้วงน้ำว่า วารี สมุท มหาสมุท ชล ชลา ชลชี ชารา กงคา
 สระ อุทก ฯลฯ

การใช้คำที่แตกต่างกันเช่นนี้ทำให้เราเกิดมโนภาพและอารมณ์อันมีนัยละเอียด
 ปลีกย่อยแตกต่างกันออกไป เช่น คำว่า "พนม" ทำให้นึกถึงภูเขาที่ไม่สูงนัก แต่คำว่า
 "ศิขเรนทร" ทำให้นึกถึงภูเขาที่สูงและมั่นคงมาก ทั้ง ๆ ที่คำทั้งสองมีความหมายอย่าง
 เดียวกัน การใช้คำหลายหลากเช่นนี้แสดงภูมิรู้ของกวีในด้านการเลือกสรรคำ ทำให้
 อ่านไม่เกิดความเบื่อหน่าย และเพิ่มพูนความรู้ด้านภาษาให้กว้างขวางขึ้น

ข) การเลือกเฟ้นคำให้เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง คือ ใช้คำที่กระตือรือ
 แต่กินใจความมาก ทำให้ผู้อ่านมีอารมณ์คล้อยตามและเกิดภาพพจน์อย่างแจ่มชัด เช่น

. . . อันว่าพระธรรมาคนั้น จักเชื่อกรรมเชื่อผล จิตรจอำพลด้วยสรัทธา
 ในศานนาพระศตภาคนี้¹

คำนี้มาจากคำว่า "อำพน" แปลว่างาม น่าดู เป็นคำสั้น ๆ แต่มีความหมาย
 ลึกซึ้ง ถ้ากวีใช้คำอื่น เช่นคำว่า "ผ่องใส" หรือ "ชื่นบาน" ก็จะไม่เกิดความรู้สึกงดงาม
 เช่นคำนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 166.

. . . ลม่งงฟี่ทวโตรจ พานรโลกลมจร¹

คำว่า "ฟี่" แปลว่าอ้วน แต่ถากวีใช้คำว่า "อ้วน" ในที่นี้ ก็จะเกิดความรู้สึกในแง่ลบ การใช้คำว่า "ลม่งงฟี่" ทำให้นึกเห็นภาพสัตว์ที่แข็งแรงอันเป็นความรู้สึกในแง่บวก ยิ่งเมื่อประกอบกับคำว่า "โตรจ" ก็ยิ่งเห็นภาพชัดเจนนขึ้น เพราะคำนี้มาจากคำว่า "โตรค" ซึ่งเป็นคำภาษาโบราณ แปลว่าเปลี่ยวคระนอง

คำว่า "โลกลม" ให้ความรู้สึกในแง่ของการเคลื่อนไหว มองเห็นภาพลิ่งซึ่งกระโดดโลดเต้นว่องไวราวกับลม ตามปกติเราจะไม่ใช้คำว่า "โลก" เพียงคำเดียว แต่จะใช้คู่กับคำอื่น เช่น โลกโตน โลกแล่น เมื่อใช้คำว่า "โลก" คู่กับคำว่า "ลม" ทำให้เกิดคำที่แปลกใหม่ และมีเสียงสัมผัสของอักษรคู่ควบ

. . . ชรอุมเขี้ยวหมุมาร²

กวีบรรยายภาพหมุมารซึ่งมีรูปร่างต่าง ๆ เช่น เป็นมนุษย์ เสือ พังพอน โค ฯลฯ คำว่า "ชรอุมเขี้ยว" ทำให้รู้สึกว่หมุมารมีจำนวนมากมายจนมีคคลุ่มไปทั่ว นับเป็นการบรรยายภาพที่แปลก เพราะตามปกติเราจะใช้คำว่า "เขี้ยวชะอุม" กับพืชพันธุ์ไม้เท่านั้น

. . . อันไฟโรจรุจี ในนารีพสุชา³

คำว่า "นารีพสุชา" แปลว่าห้องดินหรือพื้นแผ่นดิน เป็นคำที่มีอสังการ ทำให้นึกเห็นภาพความยิ่งใหญ่ของแผ่นดิน

ค) การเปลี่ยนรูปคำเพื่อให้เอื้อสัมผัส ส่วนใหญ่เป็นการเปลี่ยนเสียงสระ ปรากฏอยู่ทั่วไปในนั้นโทปนันทสุทรคำหลวง ซึ่งลักษณะนี้ทำให้ความไพเราะค่านเสียง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

² เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

ลดน้อยลงบ้าง และทำให้ภาษาถึงจุดเสื่อมเร็วขึ้น ดังตัวอย่าง

- . . . อันอุดมขบวรา ครันผลชาติวายนมัสการ¹
- . . . คังพระองค์มารำพึง คังจริงอันว่าอุปนิสัยปัจเจก²
- . . . เมื่อดำวากมีมาตราอันยิ่ง กรำพึงควยจิตรวารอันลามก³

3. ความหมาย ความหมายของบทหรือกรองเป็นผลอันเกิดจากการแสดงออกทางภาษาของกวี ความหมายนี้แบ่งได้เป็น 2 นัย คือ ความหมายตามอรรถ (denotation) หมายถึงความหมายตามตัวอักษรหรือความหมายตามพจนานุกรม และความหมายโดยนัย (conotation) หมายถึงความหมายเชิงแนะนำ ความหมายของบทประพันธ์เกิดจากกลวิธีต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก) โวหาร หมายถึงกระบวนการความซึ่งมีถ้อยคำเรียบเรียงอยู่อย่างดี และมีเนื้อเรื่องเหมาะสม โวหารในภาษาไทยมี 5 อย่างคือ บรรยายโวหาร พรรณาโวหาร เทศนาโวหาร อุปมาโวหาร และสาธกโวหาร ซึ่งนับโขนันทสุตรคำหลวงมีโวหารทั้งหมดอย่างครบครัน กล่าวคือ

บรรยายโวหาร หมายถึงกระบวนการความที่กล่าวเล่าเรื่อง ใช้ภาษากระตือรือร้น อ่านแล้วเข้าใจแจ่มแจ้ง ปรากฏทั่วไปในตอนดำเนินเรื่องและบรรยายเหตุการณ์

พรรณาโวหาร หมายถึงกระบวนการความที่กล่าวรำพันตามความรู้สึกนึกคิดของกวี ใช้ภาษาที่ไพเราะ บรรเจิดบรรจง สีสาวจังหวะแซมซ้ำ ยั่วเย้าอารมณ์ให้โอบอ้อมไปตามทำนองเรื่องนั้น ๆ เช่น ตอนสดุดีพระพุทธานุภาพ ตอนชมธรรมชาติ ตอนชมวิมาน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 148.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 165.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 208.

และตอนพระยานันโทป็นนทนาคราชกล่าวรำพันเมื่อถูกพระโมคคัลลานะทรมานแล้ว

ตัวอย่างการพรรณนาที่ทำให้เห็นภาพอย่างตรงไปตรงมา เช่น

. . . ชกตะปรกตคีรูปามุนุษุ กอญุคคิเป็นนาคราชา ทถรรณกายามหินำ ฮใหญ่
 ล่าพระณานนโทป็นนท ใหญ่กวากลโคสองภาค แลนาคอันชนณมิตรนี อันมีดิษาจล
 พิจล ประกุกกลเปลวอลคยา อันวาทาพานพ็ค ปลิวยามสมิศรจนา แลอุคคิมกายาหัง
 ผอง แลวควยทองสมุชลิต เกล็คพิจิตรอาภา ประกุกเลชทุรบาย ลายพิพิชพรณบวร
 คังยอมควยชลเกสรบุษบา นานาพรณตกรการ มีหังพานโคแสนโกฏี อันไฟโรจนโชติ
 บภา ทวยล็คตรตนาวีวิชวรณ¹

ตัวอย่างการพรรณนาที่ต้องตีความ เช่น

. . . อุ่นว่ากายแห่งโกคินทรราชา พระมหาโมคคัลลาลีนีบเข้าไว้ แลกายอันใหญ่
 มุหินมา กนอยเขานักหนามานทำเนียบ เปรียบกระเขาอันเขาทำควยหววย แห่งนาย
 ชวงเตลา ปีนน้ำมันงากยวิคย และกาอีกแห่งโกคินทรราชา มีเสทวารินรี ไหลสรง
 ปริบมิชชาค ทยาคเสทวงคเป็นชาร²

ข้อความที่กล่าวถึงพระยานันโทป็นนทนาคราชถูกพระโมคคัลลานะ ซึ่งนิรมิต
 กายเป็นพระยานาคบีบรัดไว้ กวีมิได้พรรณนาภาพอย่างแจ่มแจ้ง เพียงแต่โยงความคิด
 ไปสู่การบีบน้ำมันงา ดังนั้น ผู้อ่านจึงต้องวาดภาพเอาเอง โดยนึกถึงการบีบน้ำมันงาที่
 ตนเคยเห็น ศุกร มุนนาค และ สุริยา รัตนกุล ได้วิจารณ์โวหารตอนนี่ว่า³ เทียบความ
 ง่ายคายในการบีบรัดด้วยกำลังกับการที่นายช่างบีบน้ำมันงา เขาบีบน้ำมันให้ไหลจากงา
 การบีบน้ำมันงาซึ่งเป็นเมล็ดพืชที่เล็กมากนั้นจะบีบตรง ๆ เอาจากเมล็ดไม่ได้ ต้องใส่ใน
 ในกระเช้าหรือปลอกสานหุ้มเมล็ดงาทิ้งก่อนเข้าไว้ก่อน แล้วจึงใช้ลูกทิมสอดเข้าไปใน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 194.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 195.

³ ศุกร มุนนาค และสุริยา รัตนกุล, สุนทรียภาพจากเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์,

กระเช้า ชั้นเกลียวสำหรับบีบเข้าทุกที โดยไม่ต้องหนักแรงมากมายอะไร ทั้งนี้เพราะมีเครื่องช่วยหนุนแรงในการบีบ คือเกลียวลูกหีบที่ชั้นเข้าไปนั้น วิธีอย่างนี้เป็นวิธีเก่าแก่ เวลาบีบน้ำมันพืชเพื่อใส่กระเช้าหรือปลอกสานแบบนี้ ที่ไหน ๆ เขาก็ใช้กันในเมืองไทย ตามชนบท ไม่ใช่ของแปลกใหม่อะไร การที่เจ้าฟ้าท่านนำมาเทียบก็เพราะท่านเห็นอยู่แล้วว่าเป็นของธรรมดาสามัญใครก็รู้จัก การที่นำภาพที่คนรู้จักก็อยู่แล้วมาเป็นตัวอย่าง เป็นวิธีที่คมคายที่สุดในการระบายกวีโวหารของเรา .

เทศนาโวหาร หมายถึงกระบวนการความที่กล่าวชี้แจงสั่งสอนอันประกอบด้วยเหตุและผล เพื่อชักจูงให้ผู้อ่านเห็นตามและเชื่อตาม เทศนาโวหารปรากฏทั่วไปในนิพนธ์บทสุทรคำหลวง เพราะหนังสือนี้เป็นหนังสือทางศาสนา ซึ่งมีจุดมุ่งหมายจะสั่งสอนหลักธรรมอยู่แล้ว

อุปมาโวหาร หมายถึงกระบวนการความที่กล่าวเปรียบเทียบ นับเป็นโวหารที่ดีที่สุด และมีมากที่สุดคือนิพนธ์บทสุทรคำหลวง เป็นอสังการทางภาษา และเป็นเสมือนกระจกใสที่ฉายให้เห็นภาพในคอนนั้นไฉ่ชัดเจนยิ่งขึ้น อุปมาโวหารแบ่งกว้าง ๆ ได้ 2 ลักษณะ คือ อุปมาและอุปลักษณะ

อุปมา (simile) คือการเปรียบเทียบความเหมือนกันของสองสิ่ง โดยมีคำเชื่อมอยู่ตรงกลาง เช่น คำว่า "เหมือน" "กล" "ดุจ" "ดั่ง" "ปาน" "ประหนึ่ง" "ประดุจ" "ราวกับว่า" เป็นต้น บทที่กล่าวก่อนเรียกว่าอุปไมย ส่วนบทที่กล่าวเปรียบเทียบและอยู่ข้างหลังคำเชื่อม เรียกว่าอุปมา ดังตัวอย่าง

. . . อันว่าสมเด็จบรมนายก คิลกโลกยจุชา ประจุมหานาวาสุพรรณ มีนิกร
อรหันตทั้งหลาย แลถวายนมัสการห่อตาม กงามปานสำเภาแก้วอันนอย หังหารอย
เปบบริวาร¹

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์ทร้อยกรอง, หน้า 183.

- . . . อันว่าฤทธิเดชชาติคยาแห่งพระญาณาคาทังสอง กยริตไปสู่ห้องสถลจักรวาท
ทังหลาย หมายประคองเพลงใหม่ ปาโมอนนงเนื่อง¹
- . . . พระญาณาคันนักหาทศมมิโค ประคองไชแลใส่เคื่อน อันเคลื่อนอยู่ในแผ่นธรณี²
- . . . พุทของคปานลิขเรนทร พระญาเศลสุพรรณ³
- . . . เปรียบเทียบพหูทางค กลส่างกรจรอุไทย เหนือพระญาไสละบวร อันชื่อ
ยุคนธรพระหา⁴

ข้อสังเกตคือ นอกจากจะทรงเปรียบเทียบับธรรมชาติและวัตถุทั่ว ๆ ไปแล้ว
เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรมักทรงเปรียบเทียบ โดยกล่าวอ้างถึงเรื่องทางพุทธศาสนาและเรื่อง
ในวรรณคดีของพราหมณ์ เช่น

- . . . อันว่าสมเด็จพะอังคีร โสครบวรมนีรพีพงษ์ . . . ประคองพระญาคเชนทรชาติ
ฉัททันต อันสูงเสนหนึ่งมีประญา แลคขปริวารแปกพัน ลอมพระฉัททันตอันประเสอรรถ
บังเกอคแทมฉัททันตะสระ โกลเคียรถะชลชี อันเป็นที่สุขรมย อนิง โสคประคอง
สมเด็จเทวราชเพชรปาลี อันมีในไตรทริงนุโลกา แลมีอมรกรทังหลาย หอมลอม
ถวายอภิวันท์ เสด็จเหนือนักทุกกับพลสีลาอาคน แทมรมปาริรักษาคนทุกษา⁵
- . . . สมเด็จพระฉินมารบพิตรนั้น ประคองสุบรรณราชา . . . อันเป็นสัตว์แก่หมุนาคา⁶

อุปลักษณ์ (metaphor) คือการเปรียบเทียบโดยนัย โดยโยงความคิดอย่าง
หนึ่งไปสู่ความคิดอีกอย่างหนึ่ง หรือมีเช่นนั้นก็นำชื่อของสิ่งที่ต้องการเปรียบมากล่าวทันที

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 200.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 230.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 179-180.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

ทำให้เกิดความคิดที่ลึกซึ้งกว่าอุปมา อุปสัทธนะมีวิธีเปรียบเทียบ 2 ลักษณะ คือ ลักษณะแรก ไม่ใช่คำเชื่อมเลย และลักษณะที่สองมีคำว่า "เป็น" หรือ "คือ" อยู่ในความเปรียบเทียบ ตัวอย่าง

แลสมเด็จพระศรีสรวรรพัญญ . . . เทียงแทควโยชา คือมุนยาพระทศमारมี¹
 . . . อันว่าพระจันทร คือสมเด็จพระสัพพัญญ อันประเสอรรคิกว่าหมุ่การกา
 คือหมุ่พระสาวกหอมลอมเสรีจ²

. . . พระองค์กณณมิตรพระกายา เป็นรูปสุบรรณาราช . . . มีเท้ากอปร์ด้วย
 คมดาว³
 คำว่า "คมดาว" เป็นอุปสัทธนะ หมายความว่าพระยาครุฑมีเล็บเท้าที่แหลมคมมาก
 รวากับคมดาบ

. . . อันว่าทอนบรพตราชา อันคณนาได้แสนหกหมื่นแปดพันโยชน⁴
 คำว่า "ทอนบรพตราชา แปลวารราชาแห่งภูเขา หมายถึง เขาพระสุเมรุนี้เอง
 . . . ชกเสด็จพิจารณา ในภวาทังสามเน็ยรพิเศษ คุ้มพุทธเนตรจักขุญาณ
 กปฺรากฏอาการทั้งผอง คือผลพลับทองกระจ่าง วางในพางพื้นพระหีบถ กระทบค
 แฉงทุกประการ⁵

หมายความว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาสัตว์โลกด้วยทิพยจักขุญาณ ทรงล่วงรู้
 เหตุการณ์ทั้งหลายในสามโลก เหตุการณ์เหล่านั้นอยู่ใกล้ซีกพระองค์อย่างแจ่มชัด รวากับ
 ผลพลับทองที่วางอยู่บนพระหัตถ์

สาธกโวหาร หมายถึงกระบวนความที่ยกเรื่องราวหรือตัวอย่างประกอบ
 เพื่อให้ข้อความในเรื่อง เคนซัด มักใช้ประกอบกับเทศนาโวหาร เพื่อชักชวนหรือสั่งสอน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 214.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 218-219.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 201.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

สาธกโหวารในนันทโพนันตสุทรคำหลวงปรากฏในตอนที่พระโมคคัลลานะทรมานพระยา
 นันทโพนันตนาคราช พระเถระกล่าวว่าการศึกษาที่ท่านทรมานพระยานาคราช เพราะท่านมีจิต
 เมตตาคือสัตว์ เปรียบเสมือนพ่อแม่ทำให้ลูกลำบาก หรือครูเขียนที่ศิษย์ มิได้กระทำด้วย
 ใจเกลียดชัง แต่กระทำด้วยความรักที่มีต่อลูกและศิษย์

. . . อนึ่ง อันว่าอาจารย์อุปัชฌาย์ กทำซึ่งกรรมนานาอันมาก ความอันลำบาก
 กมีแท้ แกอันเตวาลิก แลสัตว์ซึ่งวิหาริกกมาน อนึ่ง ในกาลบางครั้ง อันว่า
 อุปัชฌายาจารย์ บรมิทำการอันลำบากด้วยเกลียดชัง บรมิยังทัมทกรรมด้วยโกรธา
 แลทุกกรรมนานาในลำบากแท้ แกอันเตวาลิก แลสัตว์ซึ่งวิหาริกนั้นได้ เพื่อจะ
 ให้โคซึ่งธรรมอันพิเศษ¹

ข) บุคลาธิษฐาน (Personification) คือการสร้างภาพพจน์โดยทำให้วัตถุ
 ซึ่งไม่มีชีวิตจิตใจหรือความคิดที่เป็นนามธรรม มีคุณสมบัติหรือการกระทำเหมือนอย่าง
 มนุษย์ ในบทละครที่เกี่ยวข้องกับจริยธรรม ตัวละครมักมีชื่อว่า ปรารถนา มโนธรรม ฯลฯ
 แสดงให้เห็นว่าสิ่งที่นำมาแสดงมิใช่บุคคล หากเป็นความคิด² การสร้างภาพพจน์แบบ
 บุคลาธิษฐานปรากฏอยู่ทั่วไปในนันทโพนันตสุทรคำหลวง เพื่อเปรียบเทียบให้เข้าใจหลัก
 ธรรมอันลึกซึ้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในตอนบรรยายคุณลักษณะของพระพุทธสาวกทั้งสอง³
 เช่น กล่าวว่พระสารีบุตร เปรียบเสมือนช้าง เอาจวง กระจกหน้าและเครือเถาถึงลง
 บนแผ่นดิน งวงนั้นเปรียบเสมือนพระวิปัสสนาญาณ ส่วนหน้าและเครือเถาเปรียบเสมือน
 กิเลสทั้งปวง

นอกจากนั้น เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรยังทรงบรรยายธรรมชาติ โดยใช้วิธีบุคลา-
 ธิษฐาน เช่น

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 211.

² Dictionary of Literary Terms, p. 86.

³ ฎรายละเอียดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้, บทที่ 4 หน้า 62-66.

อันว่านางอุคคัมภ์กษัตริย์กษัตริย์ มีภักทราลเอง นวนผ่องเปล่งนฤมดา ลักษณะ
สรรพวรารุค เปียบสสร้างกรจำรูล เพญบุรพพรพระภา กรภูกปรียาคคมา
แลศุข แลวบังเกอคทุกชินหุริย อันราชตรีแลทิพล อันอยู่ไกลพระสุคตศาษา
บมิใครรักษาอุปถาก ไกลแห่งมรรคแห่งผล ปวยการคนอยู่ไกล บมิใครปฏิบัติ
รักษา สมเค็จพระธรรมชราสวามินทรนั้น¹

ในเมื่อนางเบญจกัลยงควรา มีภักทรราชวิมชรวบ อาบด้วยอุสสุชลชารา
พรพนาคือน้ำคาง ประคูนางครวนครำ รุงไทรำพิลาป สอนภาพรณจวน
อันควรจเอ็นคุกรณา อุประมาตอเสียงนก ทางไฉมกรอนรอง สำเนียงกอง
พงไพร ในยามไสมยปัจจาตม จวนประกาศกรจรประเมอด โลกยคำเนอรรด
คัลไล อรุโณทไทยเพลาจโกษยแห่งราตรี²

คำประพันธ์นี้สร้างภาพพจน์ของพระจันทร์ให้มีลักษณะเหมือนหญิงงาม นางมี
ความทุกข์เพราะนางมิได้บำรุงรักษาพระพุทธเจ้า แม่นางจะได้อยู่ใกล้พระองค์ในยาม
กลางคืน นางจึงร้องไห้ น้ำตาของนางเปรียบเหมือนน้ำคาง เสียงครวญคร่ำของนาง
เปรียบเหมือนเสียงนกที่ไฉมกรอนร้องอยู่ในป่า ก่อนถึงยามเช้า นางจะซัดกรดเดินทาง
จากไป กลางคืนสิ้นสุดและรุ่งอรุณก็มาถึง ". . . เพลาสूरยเทเวศ ในเมื่อเจตร
กาลมาส อันอุณหาสโลกา กุจพระภาณุเทวมุตร บุคมาครดคันไล อรุโณทไทยขึ้นมา"³

คำว่า "สूरยเทเวศ" และ "พระภาณุเทวมุตร" แสดงว่าพระอาทิตย์ได้รับ
การสมมติให้เป็นเทวดาและมีอาการเคลื่อนไหวราวกับมนุษย์ คือ "บุคมาครดคันไล"
กลวิธีบุคดาธิษฐานจึงทำให้ผู้อ่านได้รับรสซาบซึ้งทางภาษา และเกิดภาพพจน์แจ่มชัดขึ้น

กลวิธีบุคดาธิษฐาน เป็นศิลปะการแสดงออกทางภาษาโดยทางอ้อม
สิ่งที่กวีบรรยายมิใช่ทั้งหมดที่เขาต้องการกล่าวถึง แต่ยังมี ความหมายที่ลึกซึ้งซ่อนอยู่ใน

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมกรรอง, หน้า 160.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

ด้อยค่า ซึ่งผู้อ่านสามารถพิจารณาได้จากนัยแห่งคำพูดนั้น บุคลาธิษฐานที่ดีเกินอีกประการหนึ่ง ในนิพนธ์นิพนธ์ศรคำหลวง คือ เรื่องกองทัพพระยามาร ซึ่งมาจตุระพุทธเจ้า มารเหล่านั้นเนรมิตกายเป็นรูปต่าง ๆ เช่น เป็นเทวดา ครุฑ กิณรี จระเข้ ละมั่ง สิง ฯลฯ มารคือ บุคลาธิษฐานของกิเลสรูปแบบต่าง ๆ ซึ่งคอยเข้ายวนจิตใจมนุษย์ให้หันไปประพฤติชั่ว แต่กระนั้น พระพุทธองค์ก็ทรงสามารถเอาชนะกองทัพพระยามารได้ โดยอาศัยพระกำลัง คือ พระบารมี 10 ประการ พระบารมีเป็นบุคลาธิษฐาน หมายถึงคุณธรรม 10 ประการ ที่คนทั้งหลายพึงยึดถือ ได้แก่ การให้ทาน การถือศีล การออกบวช การใช้ปัญญา ความเพียร ความอดทน ความอภัย ความตั้งใจมั่น ความเมตตาและความวางเฉย หากบุคคลใดมีคุณธรรม 10 ประการนี้ครบถ้วน ก็ย่อมเอาชนะอุปสรรคและศัตรูทั้งหลายได้อย่างแน่นอน

พระยามารเป็นบุคลาธิษฐานที่ค่อนข้างแพร่หลายในวรรณกรรมทางศาสนา เช่น ในวรรณกรรมของชาวตะวันตก กล่าวถึงพระยามารชื่อซาตาน (Satan) ในพระปฐมสมโพธิกถาก็กล่าวถึงพระยามารซึ่งมาจตุระพุทธเจ้าก่อนที่จะทรงตรัสรู้ เนื้อความตอนนี้อาจคล้ายคลึงกับนิพนธ์นิพนธ์ศรคำหลวงมาก อาจเป็นไปได้ว่าสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสทรงได้รับอิทธิพลทางความคิดจากนิพนธ์นิพนธ์ศรคำหลวง

... และมารโยธาทั้งหลายก็ล้วนแต่มีพรตต่าง ๆ บางจำพวกก็หน้าแดงกายเขียว บางจำพวกก็หน้าเขียวกายแดง บางเหล่าจำแดงกายขาวหน้าเหลือง บางเหล่าก็กายเหลืองหน้าขาว บางหมู่ก็กายขาวพรอยหน้าดำ บางเหล่าแดงกายดำพรอยหน้าเขียวแปลก ๆ กัน บางพวกกายท่อนบนเป็นนาคกายท่อนล่างกลายเป็นมนุษย์ บางเหล่าจำแดงกายเป็นมนุษย์ บางหมู่ก็หน้าดำกายเป็นครุฑ¹

พระยานินโพนันทนาคราช เป็นบุคลาธิษฐานของกิเลส ซึ่งย่อมมีในจิตใจมนุษย์ทุกคน ยกเว้นผู้บรรลุมรรคผลเท่านั้น ส่วนพระมหาโมคคัลลานะ เป็นบุคลาธิษฐานของ

¹ สมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส, พระปฐมสมโพธิกถา, หน้า 130.

อำนาจฝ่ายสูงในจิตใจมนุษย์ ทั้งสองฝ่ายมีการต่อสู้กันเสมอ เปรียบเสมือนการต่อสู้ระหว่าง Id กับ Ego ในแง่จิตวิทยา ซึ่งผลมักจะจบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายคุณธรรมคือฝ่าย Ego แสดงหลักความจริงว่า มนุษย์ย่อมมีธรรมชาติเป็นเวไนยสัตว์ คือสามารถกลับคนเป็นคนดีได้ถ้าได้รับความจริง ซึ่งในที่นี้หมายถึงพระธรรมของพระพุทธเจ้า

ค) จินตนาการ (Imagination) หมายถึงความคิดคำนึงที่สร้างขึ้นเพื่อให้เป็นภาพต่าง ๆ จินตนาการในนั้นโพลันทูลุตรค่าหลวงสร้างขึ้นจากสิ่งทีทวิเคยพบเห็นในชีวิต แล้วใช้ความคิดคำนึงสร้างให้กว้างขวางลึกซึ้งยิ่งขึ้น เช่น จินตนาการเรื่องพระยานาคเกิดจากภาพที่ทวิเคยเห็น แต่ใค่นำมาขยายความให้พิศดารยิ่งขึ้น โดยวาดภาพให้มากเป็นงูใหญ่ มีตชี่เคขยิ่งกว่างูธรรมดาและสามารถแปลงกายได้ จินตนาการเรื่องการเหาะเหินเดินอากาศเป็นผลสืบเนื่องมาจากภาพนกบินหรือวัตถุต่าง ๆ ลอยอยู่ในอากาศได้ จินตนาการนี้แสดงจิตใจของคนโบราณที่ปรารถนาจะบินได้เหมือนนก เช่นเดียวกับจินตนาการเรื่องสวรรค์ สะท้อนความปรารถนาที่จะมีชีวิตอยู่ในดินแดนอันบรมสุข เพราะฉะนั้นวรรณคดีจึงเป็น symbolic action สะท้อนความปรารถนาในจิตใจของทวิ ทั้งนี้เพราะมนุษย์มีจิตไร้สำนึกส่วนใหญที่เหมือนกันหรือคล้ายคลึงกัน จิตไร้สำนึกนี้เป็นความคิดอยู่ในจิตส่วนลึกที่สุด ซึ่งอาจปรากฏออกมาในรูปของความฝัน หรือจินตนาการต่าง ๆ ของมนุษย์ ดังที่ C.G. Jung นักจิตวิทยาได้กล่าวไว้ว่า¹ ศิลปะคือแรงขับภายในชนิดหนึ่งซึ่งยึดครองมนุษย์และใช้มนุษย์เป็นเครื่องมือ ศิลปินมิใช่บุคคลซึ่งแสวงหาจุดมุ่งหมายปลายทางของเขาด้วยความปรารถนาอันเป็นอิสระ หากเป็นบุคคลซึ่งยอมให้ศิลปะได้บรรลุสู่เป้าหมายโดยผ่านตัวของเขา ในฐานะปุถุชน ศิลปินอาจมีอารมณ์ ความปรารถนา และจุดมุ่งหมายส่วนตน แต่ในฐานะที่เป็นศิลปิน เขาเป็นบุคคลซึ่งมีภาวะอารมณ์เหนือขั้นนั้นนั่นคือเป็นคนของส่วนรวม ผู้ซึ่งสร้างสมและจำลองจิตไร้สำนึกของมนุษยชาติให้ปรากฏ

¹C.G. Jung, Modern Man in Search of a Soul (London: Routledge & Kegan Paul, 1966), p. 195.

ง) Synechdoche หมายถึงการสร้างภาพพจน์โดยกล่าวถึงลักษณะย่อยของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ให้กินความรวมถึงสิ่งนั้นทั้งหมด ลักษณะย่อยดังกล่าวควรเป็นลักษณะที่สำคัญและเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับเรื่องที่กำลังกล่าวถึง เช่น ในนิพนธ์นิพนธ์คำหลวงเรียกพระภิกษุว่า "มุนฑา" แปลว่าคนหัวโล้น ซึ่งนับเป็นลักษณะที่เด่นที่สุดของภิกษุในพระพุทธศาสนา คำหลายคำที่หมายถึงพระยานาค บ่งบอกลักษณะอาการของสัตว์ชนิดนี้เป็นอย่างนี้ เช่นคำว่า "ครุฑ" หมายถึงผู้ไปค่ายอก "อนินทร" หมายถึงงูใหญ่ "พิศขรินทร์" หมายถึงผู้ทรงไว้ซึ่งพิษ "ทวยางคชีวเหนทรีย" หมายถึงผู้มีตีนสองแฉก และ "ทฤรชปถษฎางคกายินทร" หมายถึงผู้มีหลังกายยาว ศิลปะเช่นนี้ทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ของสิ่งนั้นขึ้นทันที โดยกวีไม่จำเป็นต้องเรียกชื่อจริงเลย

จ) การกล่าวเกินจริง (Hyperbole) คือการกล่าวตามอารมณ์และความรู้สึกของกวี ไม่อาจตัดสินโดยหลักเหตุผล แต่ก็มีคุณค่าโน้มน้าวจิตใจของผู้อ่านให้เกิดภาพพจน์แจ่มชัดขึ้น ลักษณะนี้ปรากฏอยู่ในนิพนธ์นิพนธ์คำหลวงอย่างมากมาย โดยเฉพาะในเรื่องอุกนิหาร ทั้งนี้เพราะผู้แต่งมีจุดมุ่งหมายที่จะยกย่องพระพุทธองค์และพระสาวกคึงพระอริยาบยของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสที่ว่า

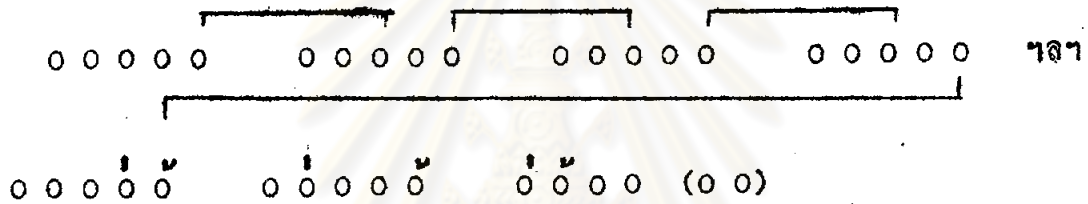
... เป็นธรรมคาของเรื่องที่มีผู้สนใจและน่าสืบกันมานาน ย่อมมีเบ็ดเลือกกระทู้ที่เขาแทรกปน, กล่าวคือ ขอความอันจะไม่มีไม่เป็นที่โดยธรรมคา ที่พาให้คนภายหลังหลง, เรื่องพุทธประวัติก็ย่อมเป็นเช่นนั้น, เหตุเป็นอย่างนี้ก็คงมีหลายทาง บางอย่างจักมีแจ้งในทองเรื่อง อันผู้เรียนตำนานไม่พึงละเลยเสียควยประการทั้งปวง พึงเลือกถือเอาแต่ใจความ ก็พอพึงเป็นประมาณไคอยู่, เหมือนจะบริโภคนิดไม่มีเบ็ดเลือกหนา, ทางวามังคคหรือเงาะ ขบเขาทั้งเบ็ดเลือกก็ฝาด, และจะดูเสียวาเป็นของไมควรบริโภคนหรือ? เขาใจเช่นนั้นไมถูก, ควรบอกเบ็ดเลือกปลอมเอาแต่เนื้อใน ก็จะไม่บริโภคนกลงคอ¹

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, "คำปรารภ" พุทธประวัติ, พิมพ์ครั้งที่ 43. (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2516), 1: ข-ค.

สรุปได้ว่า นันทโศภนัทธูรคำหลวง เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์เล่มหนึ่ง ลักษณะที่เด่นที่สุดคือ โวหาร เปรียบเทียบและการสร้างภาพพจน์แบบมุขลาคีษฐาน แต่ กระนั้น นันทโศภนัทธูรคำหลวงก็ใช้ภาษาที่ยากเกินไป จนทำให้นักอ่านทั่ว ๆ ไปไม่สามารถ จะเข้าใจได้

พระมาลัยคำหลวง

ก. ลักษณะคำประพันธ์ พระมาลัยคำหลวงแต่งด้วยร้อยสุภาพ คือร้อยที่ใช้คำสุภาพ (คำที่ไม่มีไม้วรรณยุกต์กำกับ) ดังแผนผังฉันทลักษณ์ต่อไปนี้

บัญญัติร้อยสุภาพ

คณะ กำหนดวรรคละ 5 คำ ไม่กำหนดจำนวนวรรค ร่ายบทหนึ่งจะมีกี่วรรคก็ได้ ในสุดท้ายร้อยสุภาพบทหนึ่ง ๆ ต้องจบลงด้วยโคลงสองสุภาพเสมอ

สัมผัส คำสุดท้ายของร่ายวรรคหน้าส่งสัมผัสไปยังคำที่ 1 หรือที่ 2 หรือที่ 3 เพียงคำใดคำหนึ่งในวรรคต่อไป และส่งทอสัมผัสเช่นนี้เรื่อยไปจนกว่าจะจบบท ในตอนสุดท้ายต้องจบลงด้วยโคลงสองสุภาพ อนึ่ง การรับสัมผัสนั้น ส่งสัมผัสด้วยคำชนิดใดก็รับด้วยคำชนิดเดียวกัน เช่น ส่งสัมผัสด้วยคำโท คำที่รับก็ต้องเป็นคำโทด้วย หากเดิมไม่ใช่คำโทต้องเปลี่ยนแปลงรูปคำ ดังที่เรียกว่าคำโทโทษ อย่างไรก็ตาม พระมาลัยคำหลวงไม่ถือเคร่งครัดนักในเรื่องนี้ คำที่สัมผัสกันในที่หลายแห่งจึงไม่ใช่คำชนิดเดียวกัน ดังตัวอย่าง " . . . จึงพจนาคถมถฐ ว่าข้าผู้เป็นเจ้า เธอเสด็จเนาสถานใด"¹

¹เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์บทร้อยกรอง, หน้า 249.

เอกโท ยังคงให้ใช้เอกโทในสุกท้ายมทวาย เช่นเดียวกับโคลงสองสุภาพ

ตัวอย่างรายสุภาพในพระมาลัยคำหลวง เช่น

ขทา ขตุคิยามจุจาเสนามคตุทโย ปญจสีลานิ รกขนุติ ส่วนกษัตรา
ชिरาช ทั้งหม่อมอำมาตยเสนา อีกรัพรพาทั้งหลาย ฝูงหญิงชายทุกพรรค ก็ชวนกัน
รักษา บัญจศีลานิรันดร . . . แลนเปลือกลปลอนลอนเองมา มีพรรณนาสาธุไชร
เกิดเพื่อบุญสัตว์โค สร้างแลวหนหลัง ฯ¹

นอกจากรายแล้ว พระมาลัยคำหลวงยังมีโคลงสี่สุภาพอีก 2 บทในตอนไหว้ครู
และอีก 5 บท ในตอนท้ายของหนังสือ ซึ่งโคลงเหล่านี้มีความดีเด่นด้านวรรณศิลป์ยิ่งกว่า
โคลงธรรมดา

ข. กลวิธีการประพันธ์และการดำเนินเรื่อง พระมาลัยคำหลวงมีลักษณะเช่น
เดียวกับนิพนธ์ในมหาสุนทรคำหลวง คือแต่งภาษาไทยควบคู่ไปกับภาษาบาลี โดยยกภาษา
บาลีขึ้นกล่าวนำเล็กน้อย แล้วดำเนินความเป็นภาษาไทยอย่างยืดยาว บางครั้งก็ยกภาษา
บาลีขึ้นแทรกอีกเล็กน้อยไม่เกินสองวรรค กล่าวได้ว่า ภาษาบาลีไม่มีความสำคัญนักใน
หนังสือเล่มนี้ "อย่างทีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 4 ครัสเรียกกว่า ยกศัพท์
อวดทุกแค้น"²

พระมาลัยคำหลวง เริ่มต้นด้วยบทบูชาพระรัตนตรัย และบอกที่มาของหนังสือ
แล้วจึงเริ่มเนื้อความ การดำเนินเรื่องมีทั้งการบรรยาย พรรณนาและบทสนทนาโต้ตอบ
เนื้อเรื่องในพระมาลัยคำหลวงพอจะแบ่งได้เป็น 5 ช่วง คือ

ช่วงที่ 1 แนะนำพระมาลัย

ช่วงที่ 2 เหตุการณ์บนโลกมนุษย์ พระมาลัยรับคอกบัวจากบุรุษยากจน

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 278-279.

² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ, 2:193.

ช่วงที่ 3 เหตุการณ์บนสวรรค์ พระมาลัยไปบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ และได้สนทนากับพระอินทร์เรื่อง เทวคาต่าง ๆ

ช่วงที่ 4 เหตุการณ์บนสวรรค์ พระมาลัยได้เข้าเฝ้าพระศรีอารียเมตไตรย

ช่วงที่ 5 เหตุการณ์กลับคืนสู่จุลเริ่มต้น คือพระมาลัยเสด็จกลับโลกมนุษย์

เมื่อเปรียบเทียบคำหลวงทั้งสองเล่มของเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร จะพบว่าในโพนินทสุตรคำหลวงมีรสชาติที่เด่นชัดกว่า เพราะมีความซัดแย้งและการต่อสู้ที่ดูเคียดซึ่งพระมาลัยคำหลวงไม่มี แต่กระนั้น พระมาลัยคำหลวงก็ดูเด่นกว่าในแง่การดำเนินเรื่องซึ่งเป็นไปอย่างมีระเบียบทุกขั้นตอน เช่น ในตอนที่พระมาลัยอยู่รอพระศรีอารียเมตไตรยมากมายมาบูชาพระจุฬามณีเจดีย์ การบรรยายขบวนเทวคาเรียงจากองค์ที่มีบริวารน้อยไปถึงองค์ที่มีบริวารมาก การดำเนินเรื่องใช้บทสนทนาท่านองปุจจา-วิสันนาระหว่างพระอินทร์กับพระมาลัย มีลำดับขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 บรรยายภาพขบวนเทวคาและบอกจำนวนบริวาร

ขั้นที่ 2 พระมาลัยถามพระอินทร์ว่า เทวคาองค์นั้นคือพระศรีอารียเมตไตรยหรือไม่ พระอินทร์ทรงตอบว่าไม่ใช่ พระมาลัยถามอีกว่า เทวคาองค์นั้นได้บำเพ็ญกุศลอย่างไรในอภิศชาติ พระอินทร์จึงทรงอธิบายบุพกรรมของเทวคาองค์นั้นให้ฟัง

ขั้นที่ 3 บรรยายภาพเทวคาและบริวารนำดอกไม้และเครื่องหอมไปบูชาพระเจดีย์ เสร็จแล้วไปนั่ง ณ ที่ที่เหมาะสม

การบรรยายเหตุการณ์เป็นเช่นนี้ถึง 12 ครั้ง ทำให้ผู้อ่านเกิดภาพพจน์ที่แจ่มชัดและเป็นระเบียบเรียบร้อย ส่วนในแง่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้น พระมาลัยมีบทบาทมากที่สุดในฐานะเป็นแกนกลางดำเนินเรื่อง เชื่อมเหตุการณ์ทั้งหลายเข้าด้วยกัน และเป็นสื่อกลางระหว่างนรก โลกและสวรรค์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เป็นตัวนำไปสู่จุดสุดยอดของเรื่อง คือการปรากฏพระองค์ของพระศรีอารียเมตไตรย ส่วนพระอินทร์ก็มีความสำคัญในฐานะเป็นสื่อกลางระหว่างชาวโลกกับชาวสวรรค์ พระอินทร์ทำให้ภาพต่าง ๆ ชัดเจนยิ่งขึ้น ถ้าไม่มีพระอินทร์ เราก็คงไม่ทราบเรื่องราวของเทวคาทั้งหลาย และพระมาลัย

ก็คงหมดโอกาสที่จะได้เข้าเฝ้าพระศรีอารีย์ จึงกล่าวได้ว่า พระมาสย์คำหลวง เป็นหนังสือ
ที่มีเอกภาพอย่างดียิ่ง

ค. ศิลปะการประพันธ์

1. เสียง เสียงเสนาะเป็นคุณค่าประการสำคัญของพระมาสย์คำหลวง
อันเกิดจากสิ่งต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

ก) สัมผัส มีทั้งสัมผัสอักษรภายในวรรค และเล่นเสียงสัมผัสระหว่าง
วรรคที่อยู่ใกล้เคียงกัน ตัวอย่างสัมผัสในประเภท "คำคู่" เช่น

. . . ดูสว่างไสวกลดกลิ้ง¹

ตัวอย่างสัมผัสในประเภท "เทียบคู่" เช่น

. . . ดัดมือเล็กเทียบกล²

. . . กับเพลิงวู้อควาย³

ตัวอย่างสัมผัสอักษร เกี่ยวกันทั้งวรรค เช่น

. . . บม่ายเบื้อบมูมด⁴

. . . ก็กอบกวาคกอโกยกอง⁵

. . . กรูกริวโกรชเกรียงไกร . . . เกลื่อนกลุ้มโกรชแก่กัน⁶

¹ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศ พระประวัติและพระนิพนธ์พร้อมกรอง, หน้า 260.

² เรื่องเทียบกัน, หน้า 243.

³ เรื่องเทียบกัน, หน้า 244.

⁴ เรื่องเทียบกัน, หน้า 256.

⁵ เรื่องเทียบกัน, หน้า 259.

⁶ เรื่องเทียบกัน, หน้า 274.

ตัวอย่างสัมผัสอักษรสองคู่ภายในวรรคเดียวกัน เช่น

- . . . กอิทรพยับริจาด เชอสละสลาวย . . . ถึงชีวิตพระก็เสลขสสสิ¹
- . . . เมื่อจะการังการัง²

ตัวอย่างสัมผัสอักษรที่คำคู่ข้างหน้าในวรรคติดกัน และสัมผัสอักษรที่คำท้ายของวรรคหน้ากับคำต้นของวรรคต่อไป เช่น

- . . . เอาโกชนันคนแต่งถวาย เอาภาชนันผายตามครอก ตักเทียนบอกบ้านอื่น³

ข) สี่ลาจังหวะ พระมาลัยคำหลวงมีสี่ลาจังหวะสม่าเสมอและราบเรียบ เพราะแต่งด้วยคำประพันธ์รายสุภาพซึ่งกำหนดวรรคละ 5 คำทุกวรรค คำที่รับสัมผัสมักเป็นคำที่ 3 ดังนั้นสี่ลาจังหวะในแต่ละวรรคจึงแบ่งได้เป็น 2 ช่วง คือ 3/2 เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรทรงเพิ่มความไพเราะยิ่งขึ้น โดยใช้คำที่มีพยัญชนะเดียวกันในคำที่ 3 และคำที่ 5 ทำให้มีเสียงอักษรสัมผัสและมีสี่ลาจังหวะที่แน่นอนขึ้น ดังตัวอย่าง

- . . . ปูนอมรกล่าวคุจเภา เชอแกลงเล้ากรรมภา อิบุตรว่าคือเทเวนทร์ เป็น ตามเณรน้อยนัก . . . นังนวกพันเพ็ญเฝ้า กวาดผงเฝ้ายักแหว⁴

เฉพาะในวรรคที่ 3 แม้คำที่ 3 จะไม่สัมผัสกับคำที่ 5 แต่เจ้าฟ้าธรรมธิเบศรก็ยังทรงรักษาเสียงสัมผัสภายในวรรคไว้ โดยเลื่อนสัมผัสไปยังคำที่ 2 และคำที่ 5 คือ "ว่า" กับ "เวนทร์"

ค) การเลียนเสียงธรรมชาติ ข้อสังเกตคือ คำที่เลียนเสียงธรรมชาติมักเป็นคำสัมผัสอักษรทั้งสิ้น ดังตัวอย่าง

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 266.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 273.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 258.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

- . . . เป็นผ่นสวรรค์เซ่งซู่ กับเพลิงวูวอควาย¹
- . . . หาผ่นสวรรค์ไหลหลัง กิ่งเคียนครั้งหนึ่งตก เซ่งซู่ซกที่ขึงคีน ยานย่างขึงขมใหญ่, ลมลาตไลเลื่องภา เสียงอึ้งฮือหวนหัน ก็กกองกรับคริมไพร เซ่งซาไสวลมลัด กิ่งกวาดกวักแกวงไกว²

ง) การเล่นคำ เป็นลักษณะที่ดี เด่นและมีมากที่สุดในพระมาลัยคำหลวง มีทั้งการเล่นคำตามบัญญัติบังคับ คือกลบทต่าง ๆ และการเล่นคำที่กวีประดิษฐ์ขึ้นเอง ตัวอย่างเช่น

สรร <u>เสริญ</u> <u>เย็น</u> <u>ยศ</u> <u>หญิง</u>	เมต <u>ไทร</u> <u>ย</u>
ชร <u>อิทธิ</u> <u>ฤทธิ</u> <u>เกรียง</u> <u>ไกร</u>	เกริก <u>หล้า</u>
ทรง <u>คุณ</u> <u>การ</u> <u>รูน</u> <u>ใน</u>	นร <u>ชาติ</u>
<u>โอง</u> <u>การ</u> <u>สาร</u> <u>สั่ง</u> <u>ซ้ำ</u>	ใคร <u>ให้</u> <u>หัน</u> <u>องค์</u> ๓ ³

โคลงบทนี้มีสัมผัสสระซึกกันสองคำถึงสามแห่ง เรียกว่า "คำเคียง" ได้แก่ คำว่า เสริญ - เย็น อิทธิ - ฤทธิ และ การ - สาร ส่วนคำว่า คุณ - รูน เป็นสัมผัสประเภท "คำแทรกเคียง" ก็คือคำอื่นคั่นกลางอยู่ โคลงบทนี้มีสัมผัสในแพรวาพราวติดกับโคลงทั่ว ๆ ไป เวลาอ่านจึงเกิดลีลารื่นหูคล้ายทำนองกลอน

จอม <u>จักร</u> <u>จัก</u> <u>ใคร</u> <u>คุม</u>	ครอง <u>สัตว์</u>
ส่ง <u>สาร</u> <u>สาร</u> <u>สั่ง</u> <u>อรรถ</u>	ถือ <u>อง</u>
ทรง <u>ธรรม</u> <u>ธรรม</u> <u>เตือน</u> <u>ศักดิ์</u>	ศิว <u>บาย</u>
<u>สิ้น</u> <u>กรรม</u> <u>กรรม</u> <u>จัก</u> <u>ช้อง</u>	ชาย <u>เปลื้อง</u> <u>หมอง</u> <u>ค์</u> ๓ ⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243-244.
² เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.
³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.
⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 293.

โคลงบทนี้มีการซ้ำคำในคำคู่ซึ่งอยู่ติดกัน เรียกว่า "ขมก"

<u>เค</u> ชะ <u>ช</u> าก <u>ล</u> ่าว <u>แ</u> กลง	ศุภ <u>ส</u> าร
<u>เค</u> ชะ <u>แ</u> ลง <u>น</u> ิทาน	เพ็ <u>ย</u> บ <u>ไ</u> ว
<u>เค</u> ชะ <u>เพ็</u> ย <u>ร</u> เ <u>ย</u> ย <u>ร</u> กาล	จน <u>เส</u> ร์ <u>จ</u>
<u>เค</u> ชะ <u>ม</u> ณ <u>ญ</u> เ <u>ต</u> ง <u>ไ</u> ้	พ <u>ม</u> ไ <u>ท</u> ร <u>ง</u> ช <u>ร</u> ร <u>ม</u> ๑ ¹

โคลงบทนี้เล่นคำต้นวรรคเหมือนกันทั้งสี่บาท คือคำว่า "เคชะ" เรียกว่า กลมทวิฆมาณกลีบขยาย ถ้าแยกเขียนคำว่า "เคชะ" ไว้ข้างหน้าโดยเว้นระยะห่างเล็กน้อยก็จะกลายเป็นโคลงกระทู้สองคำ

ตัวอย่างการเล่นคำที่ส่วนหน้าของวรรคซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน เช่น

- . . . จำนงนับคำยจิต จำนงนิจคำยเพ็ยร จำหนับเชยนลิชิต จำนองลิลิต
กลกลอน ประกิษรุธักษระรียบ ประคิมระเบยบอักษระ ประกาเพ็ยณุชนะบชิต
ประสงคขิงอรรถำมจนิบ ประสำนศีพทบิหอนิก ประเสริจในนิติใคยบรรพ
ประเสริรุธสชรรมอมฤตย ประกอบประพฤติพจนา ประกิษรุธสำราสมฤตี ประลิที
วิจิตรบริมรณ²
- . . . นฤทกษเทมมีเทวช นฤเกทเทมมีภย³

ตัวอย่างการเล่นคำที่ส่วนท้ายของวรรคซึ่งอยู่ใกล้เคียงกัน การเล่นคำประเภทนี้พบมากที่สุด เช่น

- . . . มีศรทธาประลิที ทำนชรงฤติประเสริร⁴

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 292.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 241.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 242.

- . . . หิ้งยลทานกัประสัฏฐ์ หิ้งศีลวัตรกัประเสริฐ จึงป้งเกิดสวรรคา บริวารา
เป็นขนิค แสนสมบคิเหลือขนาค¹
- . . . เชอคคกถิลคจกอน ป็นอมรกล่าวคจเกา²
- . . . รอมบรมาประเสริฐ, รพิพรภมเลิศประสัฏฐ์ อาภรณ์รัตนประพราย
คิริวิลาศนายประเพริศ เครื่องประดับเลิศประจง รัตนภรณ์ทรงประจิต³

ตัวอย่างการเล่นเสียงอักษรซ้ำ ๆ กันในวรรคเดียวกัน เช่น

- . . . ม้วยคตสวรรค เดวยสวัสตี⁴
- . . . หิ้งแปกพิศทำประทัก⁵
- . . . สุรสุราแสนสรบสรรพ⁶
- . . . ซอซรัคแซรงซุมซรุก⁷
- . . . พพานพดามพลิกแพลม⁸

ตัวอย่างการใช้คำซ้ำซึ่งมีความหมายเกี่ยวเนื่องกัน การเล่นคำประเภทนี้
คือเคนทั้งคำเสียง เสนาะและความหมายของคำ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 252.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 259.

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

- . . . บลาญ่าส่งสารให้หึก เบตจกจกจักรส่งสารให้ทำลาย¹
 . . . จะใคร่เกิดบรู๊วาย จะใคร่ตายบรู๊วาย²

2. คำ คำในพระมาลัยคำหลวง เป็นคำที่วิจิตรบรรจงและสื่อความหมายได้ลึกซึ้ง ส่วนใหญ่เป็นคำที่มาจากภาษาบาลีและภาษาสันสกฤต เมื่อเปรียบเทียบกับหนังโขนหนังสุครคำหลวงแล้ว จะพบว่าคำในพระมาลัยคำหลวง เข้าใจง่ายกว่ามาก ดังจะแสดงให้เห็นต่อไปนี้

ก) การใช้รูปคำต่าง ๆ เพื่อหมายความถึงสิ่งเดียวกัน เช่น
 เรียกพระอินทร์ว่า ท้าวมีขพาน สมเด็จจักษรินทรราช ท้าวเทวราช เทวราชา เจ้าไตรศรีสังข์ ท้าวสหสไนย อินทร์ โกสิย์ อินทรา สุรินทรา ศรีเนตร มีฆวาท สุสมันต์ ปีนอมร พันเนตร เท้าอมร วชิรัญ ท้าวอมเรศ วิไชยสุรารักษ์ เจ้าคิงษ์สุวรรณค์ ท้าวผู้วชิราวุธ ท้าวสักโกเทวราช ฯลฯ

เรียกคำกริยาที่แสดงอาการไปว่า เห็จทยาน เสด็จ ทรนเห็จเห็ยว คลาไคล จรลี ยूरยาทร ไต่เต้า เคน สีสาศ อิริยาทร เหาะระเห็จจร ลีลา จรดจรา คมนาการ ฯลฯ

เรียกคำแทนความงามว่า บรรเจิด ไพจิตร วิมล วิจิตร อร่าม วิลาส สดวย พริ้งพราย พรรณราย รุจี ประพราย ประเพริศ เพริศพร้อย ลาวรรณ โอภาส ฯลฯ

เรียกคำแสดงความเคารพว่า ประนม บังคม นมัสการ ศิโรเพศ ประนค สกุติ อภิวาท อภิวันท์ เคารพ ไหว้ วันทา วันทนาการ กราบ โอนศิโรคม์ มุขิต มุขา นบนอบ ชูดี ฯลฯ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 285.

ข) การเลือกเห็นคำให้เหมาะกับเนื้อเรื่อง เช่น

- . . . ชโชน เทียว หรร เห็จ¹
- . . . สงฆ์ อายาจน โชน เทียว²

คำว่า "โชน" แปลว่า โศกเทียว ปกติเราจะไม่ใช้คำนี้บ่อยนัก นอกจากในคำว่า "อุกโชน" คำว่า "โชนเทียว" ให้ภาพและความรู้สึกเป็นอย่างดีว่าบุคคลนั้นเดินทางไปตามลำพัง

- . . . อิน ว่า สาว สุร สุรางค์ . . . ล้อม พระ มา ด้าย เจ้า เฝ้า เพ็ญ มอ ภิวัน ท³
- . . . นั่ง นวก พิน เพ็ญ เฝ้า⁴

คำว่า "เพ็ญเฝ้า" แปลว่า เฝ้าโดยก้มหน้า ให้ความรู้สึกว่าบุคคลนั้นเฝ้าอยู่ด้วยอาการเคารพบนอบ เข้ากับเนื้อความเป็นอย่างดี

- . . . อิน ว่า ผล โค ท่าน อวย⁵

คำว่า "อวย" แปลว่า ให้ อนุญาติ ตรงกับคำไทยโบราณว่า "โอบ" เป็นคำที่ให้ความรู้สึกสูงส่ง สง่างาม

- . . . ครั้ง หนึ่ง จรา หรร เห็จ สั มือ เค็ด เทียว กล⁶

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 253.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 249.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 247.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

คำว่า "ลัดมือ" ย่อมาจากคำว่า "ลัดนิ้วมือ" แปลว่า เวลาเร็วมาก ชั่วฉับ
นิ้วแล้วดีก็ออก เป็นคำสั้น ๆ แต่ให้ภาพพจน์ในแง่ของการเปรียบเทียบโดยนัย

. . . สุกันธราชโพรยปราย เรียบมาลย์ถวายเป็นทุกสถาน¹

คำว่า "เรียบ" ในที่นี้เป็นคำกริยา แปลว่า วางเรียงให้เป็นระดับเสมอกัน
ตามปกติเราไม่ใคร่ใช้คำนี้ในฐานะคำกริยา แต่มักใช้ในฐานะคำวิเศษณ์ แปลว่า ราบ
เสมอ เกลี้ยง คำว่า "เรียบมาลย์" จึงเป็นคำที่แปลกหู แต่ให้ภาพพจน์อย่างแจ่มชัด

ค) การเปลี่ยนรูปคำและการออกเสียงเพื่อให้เชื่อสมผัส เช่น

. . . ในเมื่อพระอรหันต์ กล่าววาจันพจน กับท้าวสักโกเทวราช²

. . . พระสถูปยถุงณคานิตย์ มารครปิตุอุปถัมภ³

3. ความหมาย

ก) โวหาร พระมาลัยคำหลวงประกอบด้วยโวหารทั้ง 5 ชนิดครบครัน
กล่าวคือ

บรรยายโวหาร ปรากฏทั่วไปในหนังสือ ทำให้การดำเนินเรื่อง เป็น
ไปอย่างรวดเร็วและไม่สับสน

พรรณนาโวหาร ตอนที่ดีที่สุดในเรื่องคือ ตอนพรรณนาขบวนเสด็จของ
พระศรีอารีย์ ซึ่งมีเนื้อความว่า

. . . องค์เมตไตรยบรมนารถ เสด็จบุพผิตยาตรา ค่ายหมู่คนอมรมแมน
สาวสุรแสนโกฏีไกร กุสวางไสวกลดกลิ้ง พัดฉวีพรายพรรณ บังสุริยสรพุ่มสาย
จามรรายจามรี วาลวิชนีแกว่งกรวิ มยุรฉัตร เบญจรงค์ราย ทั้งชววิชัยปลิวปลิว

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 269.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 268.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 256.

ทางขุขยบระวีรัม เทพพร้อมพริบพุดพริ้นท์ ม้องกลองครึ้นนฤโฆษ เสียงเสนาะ
โสดรคเครง ฤวิยางคละเวงแฉงฉิ่ง คีตคีคคังมูญเพาะว โพนพาทย์เพราะพินเพลง
เทพบรรเลงระบำบรรพ หรทิกมหันตมทึมา แขนของสาเสียงฮือ อิกอั้งฮือแอฮัก
ตามชนบชนักชวาชาย ผุงสุรฉายโถมเจ็ด อากรณ์เพริศพรายพรอย สายสั้ง
สรอยสังวาลย์ พรหมประพาศประภัสร์ แสงฉวีรวโรจน์ อากรณ์โชตเรืองรุ่ง
ฉายเต็มมุงเมือแมน หอมแหแทนบรรภา อมรรธธือมาลยมาศ ประทุมชาติกุสุมรัตน์
ชูปเทียนทักประทีปทอง อุมลกรองโกเมศ สุ่มนทเศวตลัตบัน บุศมาศหิรัญรัตน
เทวีจณราถือถวาย เตือกยังย้ายอเนกแล ฯ

. . . พระผู้อุทโยคยศยง พระองค์เสด็จทามกลาง สวาสูรางค์รอบล้อม
สุะพรังพร้อมพรายวิโรจน์ ไคแสนโกฏีเทวา แหเป็องหนารอบริน ไคสองหมื่น
หาพันโกฏี ชวาชายโสดเสมอกัน เมืองหลังนั้นคจหนา ประมวลมาทั้งสี่ทิศ จง
วินิจโดยพิศดาร เป็นบริวารแสนโกฏี พรหมรายโชติรังรอง แฉวเทือกทองหัวสกุล
แสงชาวปนเพชรพราย สีแดงฉายคังดวงสุรบ สีแสดจรรูคังแคคแจง สีเขียวแขง
มรกต เทพลีชนคสีพรหม²

โวหารนี้คือพร้อมทั้งในแง่ของภาพที่เห็นด้วยตา ในแง่ของการเคลื่อนไหวและใน
แง่ของเสียง ในแง่ของภาพที่เห็นด้วยตา เราจะเห็นพระศรีอารียประทับอยู่ตรงกลาง
แวกล้อมด้วยบริวาร เทวดาและนางฟ้าแสนโกฏีองค์ บริวารนี้แบ่งออกเป็นสี่เหล่า แต่ละ
เหล่าทรงพระภูษาต่างสีกัน มีสีขาว สีเหลือง สีแดงและสีเขียว ในแง่ของการเคลื่อนไหว
เราจะเห็นเทวดาและนางฟ้ารายรำไปมาตามจังหวะเพลง เห็นเครื่องสูงหลากชนิด
โบกสะบัดไปมา คำว่า "กลิ่ง" "แกว่งกวัด" "ปลิวปลาบ" และ "ขยบระวีรัม" ล้วน
ให้ภาพพจน์ในแง่ของนาฏการทั้งสิ้น ในแง่ของเสียง เราจะได้ยินเสียงเครื่องดนตรี
บรรเลงอย่างไพเราะ บรรยากาศเต็มไปด้วยเสียงอึกทิก ดังคำเลียนเสียงที่ว่า "แซของ
สาเสียงฮือ" และ "อิกอั้งฮือ"

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 260-261.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 261-262.

การพรรณนาความสุซสมบูรณ์ของดินแดนยุคพระศรีอารียกัให่ภาพพจน์อย่างแจ่ม-
แจ้ง โนม้หน้าผู้อ่านให่ตั้งใจกระทำทีเพื่อจะได่ไปเกิดในที่นั้น ดังตัวอย่างการพรรณนา
ภาพต้นไม้ซึ่งสูง เทียมเมฆ

... . บริบูรณ์หมู่พฤกษชาติ วัลย์ลค่าความควงคูกอ กั่นล่างอกยกอแห่ง ฟู่อชรัค
แขรงชุมชรุก ลูกหามสุกเหลื่องหลน กิงกานกลคอกมคค ไบค้อมรกตเชียวแข
ผลกุดแกลงคิคคแตม คอกแยบแยมเกษร เรณูภมรชมทราม อึงอรอามเอารส
ไบออนระทระทวยบัตริ ลำสลาางชรัคคิลักพุง เพียงเมฆมงเมินสูง¹

เทศนาโวหาร ปรากฏทั่วไปในพระมาลัยคำหลวง เพราะเป็นหนังสือทางศาสนา
ซึ่งมีจุดมุ่งหมายจะสั่งสอนอยู่แล้ว

อุปมาโวหาร เป็นกระบวนการที่เด่นมากในหนังสือนี้ มีทั้งอุปมาและอุปสักษณ์

อุปมา (simile) คือการเปรียบเทียบโดยใช้คำเชื่อม เช่น

... . เธออชชฐานจากฉานเสร็จ ก็เหาะระเห็จด้วยฤทธิรงค์ คุจสุวรรณหงส์
บินบน²

... . พระเสด็จกลางบริวาร คุ้งจันทรชารทรวงกลด อันเมฆหมคหลีกเลื่อน
โคมแจกเงื่อนงามฉั้น อมรสรรคังการา³

... . บัญญาช้านอยบึงนัก จะขอชกอุปรมโยถววย คุจกระต่ายเล็กสุค จะหยั่ง
สมุทรคัมภีรา คุ้งบุรุษคามิคมนธ จะลงจากบนบรพตา⁴

... . หน้าแพรกพรายเพริศพรอย คุจคอสร้อยยงยง สูงลือ่งคูลีการุ เรียบ
เสมอสมานอรชร แฉนพสุชรรายเรียบ หนากลองเปรียบนุปาน แฉนคินคาล

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 248.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 262.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 266.

บลุ่มล่อน หลักทอคคอนท่อนเห็น อุขปรวบเป็นปรากฎ¹

นอกจากนั้น ยังมีกร เปรียบเทียบโดยกล่าวอ้างถึง เรื่องราวในวรรณคดีของ
พราหมณ์ เช่น

. . . อุจมีชวาพวอรอินทร์ สุรสุรินทร เคียรคาน อุจเมรุมาศวราชี สัตถกัมพทีรี
ววรรณเวียน อุจสมทร เกียรยรสาคร มกุฎชโลธรอัมฤตย อุจกัลปพฤษ เพริศทราย
มีรุททราย เวียงรัน²

อุปสัณณ์ (metaphor) คือการ เปรียบเทียบโดยนัย เช่น

. . . ใบคือมรกตเขียวแข่ง³

ว่าวรรณคดีนี้ได้หมายความว่าใบไม้ทำด้วยมรกต แต่ใบไม้มีสีเขียวมากกว่ากับ
แข่งกับมรกต

. . . อมรแมนมากเมิลเมื่อบ คลาคล้าเคลือบคลื่นเคลื่อน⁴

หมายความว่าเทวดามีจำนวนมาก เมื่อเคลื่อนขบวนมีอากการคล้ายระลอกคลื่น

สาธกโวหาร คือการยกอุทาหรณ์เพื่อประกอบความเข้าใจ เช่น พระอินทร์
ตรัสอธิบายแก่พระมาลัยว่า การที่เทวดาสร้างกุศลอยู่เสมอมิได้หยุดนั้น ก็ด้วยปรารถนา
ความสุขยิ่ง ๆ ขึ้น เปรียบเหมือนชาวนาผู้มีพืชพันธุ์น้อย หากไม่ทำการไถหว่านสืบไป พืช
ที่มีอยู่ก็จะหมดสิ้นพัตัน ทั้งเนื้อความต่อไปนี้

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 287.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 276.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 288.

. . . เทพกลางตนบำเพ็ญ เมื่อยังเป็นมนุษย์ ทำกุศลน้อยนัก ครั้นคลอรรทุก-
 เทวฐาน อยู่ไม่นานมรยมุค ผลบุญสุกสิ้นไป ซออุปไมยถวายบุพิตร ยังมีพละทหนึ่ง
 เล่า มีแต่เขาเปลือกมิด หนานหนึ่งนิกเคียวไซร มิได้ไถหวานพืชน ไหววเย็ด
 สืบสร้าง ผักเปลื้องปลางเปลวหมก ขยายรับททวยถวิล มีท่ากดินวานิชไซร
 ทรัพย์อันใดจะสืบสอง สุกแต่จะพรองพร่ำสืบ กุจเทวินทรบุญนอย สุกสิ้นสรอย
 เสราโศก กล้วยวิโยคสุชา มีอุปประมาทังชายนั้น ภูเข พุชนิ ชาแควอรหันต์
 ผานเผา ชาจะเลาอุปประมา มีบุรุษหนึ่งนั้น มีทรัพย์ครันครามกลาก ษัญญุชาติ
 เต็มโกษธา มีวิริยายังล้ำ กลินกรรมเกือบก้อง วานิชของเนื่องนับ ขนเอา
 ทรัพย์ขุนเพิ่ม ทวงศักเติมตามโต สองสุมิไสวาลง เรงมากคงคังครัน กุจเทวิน
 มีกุศลสั่ง แตนหลังทุกสิ่ง เป็นเทพยงทำถนัด เพิ่มสมมิติกอนกล แมนวายขุม
 สูสุวรรค ลำดับชั้นขึ้นไป จนถึงในสุชาวาศ ถาจักนาสกินพพาน ในสฐานที่นั่น
 มหอนหันคืนหลังเลย ๑¹

ข) การเปรียบเทียบความขัดแย้ง (Paradox) คือการนำสิ่งที่มีลักษณะขัดกัน
 มากล่าวคู่กัน ทำให้เกิดความหมายและภาพพจน์ที่เข้มข้น ประจักษ์ชัดกับสัจคำ เช่น

. . . ทุกมนุษย์สัตว์ชาติ ทั้งจัตุบาททวีปท ประพธรรค์อกใจกัน มีแต่ความฉันท
 เมตตา คือผู้งกาแลนกุเคา รักคสิ่งเคลาลอเคียง แมวเมิลเมียงรักหนู พังพอน
 ภูหนุทธรมย์ เสื่อใจฉันทชมเปื้อ สีสหราชเชื้อเซยทราม²

กรณีนำชื่อสัตว์ที่เป็นศัตรูกันโดยธรรมชาติมาเปรียบเทียบ แสดงภาพพจน์ว่า
 บ้านเมืองสมัยพระศรีอารียี่มีความสุขจริง ๆ แม้สัตว์ที่เป็นศัตรูกันก็ยังรักและสามัคคีกันได้

ค) สัญลักษณ์ (Symbolism) กล่าวได้ว่า พระมาลัยคำหลวงเป็นหนังสือที่
 เขียนแบบสัญลักษณ์เกือบทั้งเรื่อง นั่นคือ พระศรีอารียเมตไตรยเป็นสัญลักษณ์ของความ
 สมบูรณ์พร้อมในอนาคต โลกยุคพระศรีอารียี่คือสัญลักษณ์ของดินแดนอันบรมสุขซึ่งมนุษย์
 ใฝ่ฝันถึง พระอินทร์เป็นสัญลักษณ์ของความค้ำาม พฤติกรรมสำคัญของพระองค์คือ

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 250-251.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 278.

เสด็จลงมาช่วยเหลือคนที่ตกทุกข์ได้ยาก และแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ให้ดีขึ้น เฉพาะพระอินทร์นี้เป็นสัญลักษณ์ของคามแบบแผน (Traditional Symbol) คือเป็นสัญลักษณ์ที่ใช้กันทั่วไป และผู้อ่านที่ความใดตรงกัน

ง) จินตนาการ (Imagination) จินตนาการในพระมาลัยคำหลวงเกิดขึ้นจากสิ่งที่วิเศษพบเห็นในชีวิตจริงแล้วใช้ความคิดคำนึงขยายให้พิสดารยิ่งขึ้น เช่น จินตนาการเรื่องนรก เกิดจากความรู้สึกทุกขทรมาณต่าง ๆ เช่น ความร้อน ความหนาว ความหิว ความเจ็บปวด ความมืด ฯลฯ สะท้อนออกมาเป็นภาพของกะทะทองแดง โลหะกุ่มถี้ ต้นจ้าว แม่น้ำกรด ฯลฯ ในทำนองเดียวกัน จินตนาการเรื่องสวรรค์ก็เกิดจากความรู้สึกพอใจ ความปรารถนา และค่านิยมซึ่งแพร่หลายในสังคมสมัยนั้น เช่น เราพอใจความงามของธรรมชาติและปราสาทราชวัง เราก็สร้างภาพของวิมานซึ่งมีอุทยานอันรื่นรมย์ขึ้น เราเคยประสบความเดือดร้อนเรื่องอาหารการกิน เราก็กำหนดให้ผู้อยู่ในสวรรค์อิ่มทิพย์ เพราะเรามีความปรารถนาที่จะเป็นเช่นนั้นบ้าง หรือการที่เทวดาทิ้งหลายทรงพระภูษาอันงดงามและมีบริวารมากมาย ก็สะท้อนค่านิยมของสังคมเกี่ยวกับลักษณะของคนมีบุญในสมัยนั้น

จินตนาการที่ลึกซึ้งขึ้นอีกชั้นหนึ่งคือ เรื่องสังคมอุดมคติ ความคิดนี้มีชื่อเรื่องเพ้อฝันหรือไร้สาระ หากเกิดขึ้นจากความสะเทือนใจของนักปราชญ์ และความสะเทือนใจก็ถูกสร้างและกระตุ้นด้วยความจริง ดังนั้นโลกในอุดมคดีย่อมมีรากฐานมาจากความเป็นจริง มีผลมาจากสภาพแวดล้อมในแต่ละยุคสมัยของผู้คิดนั้น สภาพสังคมใดกดดันและเร่งเร้าให้คนใฝ่หาโลกในอุดมคติ นักปราชญ์ก็ถ่ายทอดความใฝ่ฝันนั้นลง เป็นตัวหนังสือ และมีอิทธิพลสืบต่อกันมาจากยุคหนึ่งมาสู่อีกยุคหนึ่งเรื่อย ๆ หากวิเคราะห์ในแง่ศาสนา จินตนาการเรื่องนี้สร้างขึ้นเพื่อโน้มน้าวจิตใจคนให้ลถกิเลส มีความรักความเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์ เป็นการชักจูงให้คนทำความดี อันจะทำให้สังคมดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข ในแง่รัฐศาสตร์ การสร้างโลกในอุดมคติจัดเป็นทฤษฎีการเมืองแบบจินตนาการคาดคะเน (Speculative political theory) คือการปกครองที่ประกอบด้วยความคิดฝันใน

การจักรวาลให้ถึงสามสมบูรณแบบ พระมาลัยคำหลวงมิได้ชี้แนวทางการจักรระบบรัฐที่ดี แต่เน้นศีลธรรมของประชาชน กำหนดโทษทางใจไว้อย่างน่ากลัว เพื่อควบคุมความประพฤติของประชาชนและข้าราชการมิให้เป็นทมิ เป็นภัย ภาพพจน์ที่สร้างขึ้นด้วยศิลปะการบรรยายนี้ เคนซึกเป็นจริง เป็นจริงประทับใจผู้อ่าน ทำให้คนกลัวและรังเกียจบาป มุ่งทำแต่กรรมดี ผลคือบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข การปกครองโดยธรรมจึงมีความลึกซึ้งร่มเย็นด้วยประการฉะนี้

จ) การกล่าวเกินจริง (Hyperbole) นอกจากจะปรากฏในเรื่องอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์แล้ว ยังปรากฏในการพรรณนาภาพอีกด้วย เช่น

... บ้างถือไม้ไผ่ขุขะ ถืออาวชวางว้าง พันฟากกลิ้งเกลื่อนกลาก ตายเคี้ยว-
กษาคาลเตือก ดุยดาญเลือกดลามไหล กุงน้ำในนองสมุทร¹

ข้อความที่แสดงภาพคนถือน้ำอาวชไล่ฆ่าฟันกัน คนตายเกลื่อนกลาก เลือกไหลนองประคองน้ำในมหาสมุทร จนคนทั้งหลายต้อง "ดูย" เลือกเหล่านั้น เป็นบทพรรณนาที่ให้ภาพพจน์อย่างแจ่มชัด แม้จะกล่าวเกินหลักความจริงไปบ้าง

กล่าวได้ว่า พระมาลัยคำหลวงเป็นวรรณคดีที่เปรียบเทียบด้วยสุนทรียภาพคำกรูปร่าง โดยเฉพาะในแง่ของการเล่นคำ ความไพเราะของเสียงและการพรรณนาภาพ เมื่อเปรียบเทียบกับนิพนธ์บทสุทรคำหลวง ผู้อ่านจะเข้าใจพระมาลัยคำหลวงได้ดีกว่า เพราะใช้ภาษาที่ง่ายกว่านั่นเอง

¹ เรื่องเคี้ยวกัน, หน้า 278.